

13. Eski Anadolu Türkçesinde *Hak Çalap* dizisi üzerine

Bilal UYSAL¹

APA: Uysal, B. (2022). Eski Anadolu Türkçesinde *Hak Çalap* dizisi üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 207-217. DOI: 10.29000/rumelide.1192517.

Öz

Dillerin en önemli özelliklerinden birisi sürekli devinim içinde olmalarıdır. Türkçe tarih içinde Tanrı adlarının oldukça farklı kullanımlara sahne olmuştur. Türkçenin en eski yazılı metinlerinden günümüze kadar Türklerin bütün inanç sistemlerinde *Tanrı* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde *Tanrı* sözcüğü daha çok deyimler, atasözleri, kalıp sözler vb. içinde kullanılmaktadır. Buna karşılık Türklerin İslâmiyeti kabulü ile birlikte Türkçede kullanılmakta olan Tanrı adlarının (örneğin Ugan, Bayat) veya Türkçe sözcük köklerinden türetilen Tanrı adlarının (örneğin *İdi*, *Törütgen*) daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bu arada müelliflerin İslâm inancında yaygın olan esmâi hüsnâyı (Allah'ın 99 ismi) ve Allah'ın sıfatlarını nadir de olsa aynı eserlerde kullanmalarından bu terminolojiyi iyi bildikleri, fakat halkın anlayacağı bir tebliğ dilini benimsedikleri anlaşılmaktadır. İslâmiyetin Türkler arasında daha fazla yaygınlaşması ile birlikte müelliflerin bildikleri ve nadir olarak kullandıkları İslâmî Tanrı adlarının giderek halk tarafından da anlaşılması ve kullanılmasıyla birlikte bu adlar edebî eserlerde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Batı Türkçesi içinde Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesine geçişte ara bir basamak teşkil eder. Bu basamak işlevi Tanrı adlarının kullanımı açısından da görülmektedir. Yalnızca Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tanıklanan *Hak Çalap* (Yüce, Ulu Allah) dizisinde *Hak* sözcüğünün hem sıfatlaşması hem de gösterileni belirginleştirmesi söz konusudur. Dönem metinlerinden alınan örneklerde yalnız başına kullanılan Hak (Allah, gerçek) sözcüğünün bir taraftan dizi içinde sıfatlaşarak *yüce*, *ulu* anlamlarına geldiği, diğer taraftan da İslâmiyet öncesi Tanrı anlayışından farklı olarak İslâm Tanrı inancını vurguladığı, ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tanrı, İslâm, dizi, sıfatlaşma, Hak Çalap.

On the Phrase of *Hak Çalap* in Old Anatolian Turkish

Abstract

One of the most important features of languages is that they are in constant motion. The names of God have been used quite differently in Turkish history. It is seen that the word "God" is used in all belief systems of Turks from the oldest written texts of Turkish to the present day. Today, the word God is mostly used in idioms, proverbs, and formulaic expressions. On the other hand, with the acceptance of Islam by the Turks, it is seen that the names of God (for example, Ugan, Bayat) that are currently used in Turkish or the names of God derived from Turkish word roots (for example, İdi, Törütgen) are used. In the meantime, it is understood that the authors know this terminology well, but adopt a language of communication that can be understood by the public, since they rarely use the esmai hüsnâ (99 names of Allah) and the attributes of Allah, which is common in the Islamic belief. With the spread of Islam among the Turks, the names of the Islamic Gods, which the authors

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (Afyonkarahisar, Türkiye), buysal@aku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8760-1713 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 31.08.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1192517]

know and rarely use, are increasingly understood and used by the public, and these names have begun to be widely used in literary works. In Western Turkish, Old Anatolian Turkish constitutes an intermediate step in the transition to Ottoman Turkish, and this step function is seen in terms of the use of the names of God. In the TV series *Hak Çalap* (Yuce, Ulu Allah), which is witnessed only in Old Anatolian Turkish texts, the word *Hak* is both an exclamation and an adjective and a clarification of the signified. In the examples taken from the texts of the period, it is understood that the word *Hak* (Allah, the truth) used alone, on the one hand, becomes an adjective in the series and means sublime, and on the other hand, it emphasizes and brings to the fore the Islamic belief in God, unlike the pre-Islamic understanding of God.

Keywords: God, Islam, seriality, adjectivation, *Hak Çalap*.

Giriş

Abbasiler ve onlara yardım eden Karluklar ile Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'ndan (751) sonra Türkler arasında Müslümanlık yayılmaya başlamış, 10. yüzyıldan itibaren daha da yaygınlaşmış, bu devirde Türkler kitleler hâlinde Müslüman olmuştur. İslâmî Türk edebiyatının ilk eserleri Karahanlılar zamanında verilmeye başlanmıştır. Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserler içinde yazılış tarihi bilinmemekle birlikte ilk eserin satır arası *Kur'an Tercümesi* (Rylands nüshası) olduğu düşünülmektedir. Arkasından *Kutadgu Bilig* (1069), *Dîvânü Lugâti't-Türk* (1074), *Atebetül-Hakâyık* (12. yüzyıl) ve *Divan-ı Hikmet* (12. yüzyıl) yazılmıştır. İslâmî edebiyatın etkisi ve Kur'an'ı anlama çabası dilimize Arapça terimleri kazandırsa da bu eserlerde Uygurlar döneminden gelen dinî terimlere Türkçe karşılıklar üretme alışkanlığının devam ettiği de görülmektedir. Bu dönemde İslâmiyet öncesi Tanrı adları veya Türkçe sözcük köklerinden türetilerek oluşturulan Tanrı adlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu eğilim sonraki dönemlerde gittikçe azalmıştır. "İslamiyeti yeni benimseyen bir toplumda, bu yeni inancı anlatmak, yaymak ve benimsetmek için onların bildiği bir dili kullanmanın gerekli olduğu anlayışıyla bu eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemde türetilen terimlerin pek çoğu sonraki dönemlerde unutulmuş, bunların yerine Arapça terimler kullanılmıştır" (Üstüner vd., 2020, s. 23). Eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminde ise Arapça Tanrı adlarının yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Türkçe *Tanrı* anlamına gelen *Çalap* sözcüğü de yaygınlaşmıştır. Allah'ın başka sıfatlarla ifade edilmesi gerektiği yerlerde ise önüne sıfat olarak (*Hak Çalap*) Allah'ın yüceliğinin, uluhiyetinin ifade edildiği görülmektedir. Burada *Hak* sözcüğü *Te'âlâ* karşılığında kullanılmış, böylece Allah'ın adlarından *Hak* sıfatlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu dizide Allah'a sesleniş de söz konusudur. Ancak bu çalışmada yalnızca EAT eserlerinde tanıklanan *Hak Çalap* dizisinin oluşumu üzerinde durulmuştur.

Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanılan Tanrı adları

Karahanlılar döneminde her ne kadar özellikle batı bölgelerinde İslâmiyet hızla yayılsa da Türkler arasında aynı zamanda Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi inançlar da azımsanmayacak bir oranda idi. Bu ilk dönemde başta tebliğ maksatlı eserlerde sonra da edebî eserlerde Türkçe veya Türkçeleştirilmiş Tanrı adları kullanılmıştır. Bu dönemden sonra zamanla satır arası birebir Kur'an çevirilerinin yerini tefsir ve meallerin alması, Arapça dinî terimlerin toplumda yaygınlaşması, İslâm dininin evrensel ve kuşatıcı yapısı, İslâmiyete bayraktarlık yapmaya başlayan bir milletin ümmetin dilini yakalama sorumluluğu vb. nedenlerle dinî terimlerin özellikle Arapça asılları ile kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dinî terimlerin bir kısmı da Farsçadır, bunun nedeni uzun müddet Farsçanın hakim dil olarak kullanıldığı ortak coğrafyadır. Bu bölgede halkı Türk, ancak resmî dilleri Farsça olan *Samani*,

Gazne ve Büyük Selçuklu devletleri döneminde doğal olarak dilimize Farsça dinî terimlerin de girdiği görülmektedir. İlk İslâmî eserlerde Allah'ın isimlerine karşılık olarak İslâm inancından önce yaygın olan isimler (*Tanrı, Ugan, Bayat* vb.) ile Türkçe köklerden türetilen Tanrı adları (*İdi, Törütgen* vb.) kullanılmıştır. Daha sonra ise esmâi hüsnâyı ezberlemenin fazileti ve cennete girmeye vesile olacağı inancıyla Allah'ın farklı ad ve sıfatlarının yerine göre maksadı ifade edecek şekilde doğru ve Arapça asılları ile kullanımı yaygınlaşmıştır.

Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer.' Hadisin bu kısmını içeren bazı rivayetlerin sonunda, 'O tektir, tek olanı sever' şeklinde bir ilâve de mevcuttur. Metindeki 'ahşâhâ' lafzı bazı rivayetlerde 'hafızahâ' ibaresiyle nakledilmiştir. Hadiste cennete girmeye vesile olarak gösterilen 'ihsâ' kelimesinin buradaki anlamı üzerinde Buhârî'den itibaren önemle durulmuş ve kelimenin 'saymak, ezberlemek, anlamak' (bk. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ, ihsâ* md.) şeklindeki sözlük anlamının ötesinde bir mâna taşıdığı görüşü ağırlık kazanmıştır (konu ile ilgili çeşitli yorumlar için bk. İbn Hacer, XI, 228-230) (Topaloğlu, 1995, s. 406).

İslâmiyet öncesi metinlerde *Tengri/Tanrı* sözcüğü daha yaygındır. Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde de *Tengri/Tanrı* kullanılmakla birlikte *Bayat, Çalap, İdi* ve *Ugan* sözcükleri de kullanılmıştır. Ölmez, Budist metinlerdeki bazı dinî terimlerin İslâmî dönemde de uyarlanarak kullanıldığına dikkat çeker. "Dikkat çekici olan Budist Uygur metinlerinde görülen kimi sözcüklerin İslâmiyetle birlikte İslâmî bir içerikle de kullanılmaya devam etmeleridir." (Ölmez, 2005, s. 215). Tanrı sözcüğünün hem gökyüzü hem de gökte olduğuna inanılan ve tapınılan varlığı ifade ettiği (*Tanrı, Bayat Tenri, Ugan Tenri, İdi, Törütgen* vb.) belirtilir "Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te tenğri kelimesinin 'ulu tanrı' anlamına geldiğini, Türklerin gözlerine büyük görünen her şeye tenri dediklerini nakleder. Türkler Müslüman olduktan sonra tanrı kelimesini kullanmaya devam etmişlerse de zamanla onun yerini *Allah* ve *Hudâ* kelimeleri almıştır" (Güngör H. , 2010, s. 570). Bayat sözcüğünün eski *baya* kökünden (baya+t) türetildiği (Ölmez, 2005: 213-218) ve *evvel*, *eski* anlamına geldiği; bu nedenle hem *Allah* ismine karşılık olarak hem de esmâi hüsnâdan *Evvel* ve *Kadim* isimlerine karşılık olarak kullanıldığı belirtilmektedir. "Bayat'ın 'Allah' lafzı karşılığında kullanıldığını gösteren bir diğer gösterge de onun diğer esma karşılığı kelimeleri sıfat olarak almasıdır. Bayat, başka isimleri öncesinde sıfat olarak aldığı hâlde kendisi bir başka isme sıfat olarak kullanılmamıştır" (Öztürk, 2011, s. 31). *Ugan* sözcüğü ise Allah'ın her şeye gücünün yetmesi anlamına gelen *Kâdir* ve *Melik*; KT'de *erklig*, KB'de ise *uğan* sözcükleri ile karşılanmıştır. "U- (gücü olmak, muktedir olmak) fiil kökünden -ğan sıfat-fiil ekiyle türetilmiştir. Tanrı ismi yerine en çok kullanılan isimlerdendir" (Üstüner vd., 2020, s. 37). *İdi* sözcüğü de sahip anlamında *Allah*, *Rab* yerine yaygın olarak kullanılan sözcüklerdendir. *İdi*; *sahip*, *efendi*, *emir*, *hâkim* gibi anlamlar taşır, dinî terminolojide ise Allah yerine kullanılmıştır. *Tapungu* sözcüğü de *Allah*, tapınılan eşsiz varlık anlamında kullanılan sözcüklerden birisidir. "Tapungu: İlah, Tanrı. Bu isim Allah ism-i celiline karşılık kullanılmıştır. 'Tap-' fiilinin edilgen şekline gereklilik bildiren -gu ekinin eklenmesiyle türetilmiştir" (Üstüner vd., 2020, s. 36). Karahanlı Türkçesinde esmâi hüsnânın Türkçe karşılıkları üzerine bir çalışma yapan Üstüner vd. esmâi hüsnâdan 55 isme Türkçe karşılık verildiğini tespit etmiştir.

Mesela *gafûr* adına *örtgen*, *yarlıkagan*, *yazuk örtgen*; *hâlik* adına *törütgen*, *yaratgan*, *törütteçi*, *törütügli*, *yaratıglı* gibi karşılıklar verilmiştir. Bu eserlerde esmâi hüsnâdan 55 isme karşılık 61 tane Türkçe sözcük kullanılmıştır... Bu Türkçe karşılıkların bir kısmı dilin mevcut kelimelerine yeni anlamlar yüklenmesi, bir kısmı yeni kelime türetilmesi ve bir kısmı da kelime grupları şeklinde oluşturulmuştur (Üstüner vd., 2020, s. 40-41).

Türklerde *Tengri/Tanrı, Bayat, Ugan, İdi, Törü, Bedük, Tapungu* vb. sözcüklerin İslâmiyet'ten sonra da genel tapınılacak yüce ve eşsiz varlık (*Allah*) anlamında kullanıldığını görüyoruz. Hatta Allah'ın başka sıfatları da genel olan adın önüne gelir, örneğin *Kadir, Yüce Allah* yerine *Ugan Tenri* dizisi

kullanılmıştır. Karahan ve Topaloğlu da Arapça dinî terimlere Türkçe karşılık bulmanın zamanla daha yaygınlaştığı tespitinde bulunmuşlardır:

İlk Türkçe Kur'an çevirilerinde ve Karahanlı Türkçesine ait edebî eserlerde Allah'ın adları benzerlik göstermektedir. Kur'an çevirileri dışındaki (Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık vb.) eserlerde de *keçürgen* (el-Afuvv), *menü eçü/açu* (el-âhîr), *ulug* (el-A'la), *bilür* (el-Âlim), *bir bayat* (el-Ehad), *öndün* (el-Evvel), *biligli* (el-Habîr), *törütgen idi* (el-Hâlık), *tutçı tirig* (el-Hayy'ül-Kayyüm), *ugan*, *erklig* (el-Kâdir, el-Muktedir), *ulughuk bedüklük* (el-Mütekebbir), *teğri, idi* (er-Rab) şeklinde Tanrı'nın adları Kur'an çevirileriyle aynıdır. Bu durum, yerleşik bir Türkçe İslâmî söz varlığının bu dönemde varlığını kanıtlamaktadır. Kur'an çevirilerindeki bu adlandırmalar, sadece çevirenin türetimi olmayıp o dönemin dinî söz varlığının bir parçasıdır denebilir. Kur'an çevirilerinin söz varlığı, Türkçecilik bakımından değerlendirildiğinde Tanrı ad ve sıfatlarında büyük ölçüde Türkçe sözcük ve söz gruplarının tercih edildiği görülmüştür. Böylelikle, inananların bu ad ve sıfatları anlamaları sağlanmıştı" (Karahan, 2017, s. 150). Osmanlı Türkçesinden itibaren Günümüzde de kullanılan başta Arapça *Allah* olmak üzere *Rab*, *Mevla*, *Hak*; Farsça *Hüda*, *Yezdan* gibi sözcükler yaygınlaşmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra başta 'tanrı' ve 'çalap' olmak üzere eskiden kullandıkları bazı isimleri kullanmaya devam ettikleri, daha sonra Farsçanın tesiriyle bunlara 'huda' vb. isimleri de ilave ettikleri bilinmektedir. Nitekim XV. yüzyıl başlarında yapılan Satır-Arası Kur'an tercümesinde *Allah* lafzının *Tanrı*, *rab* isminin de *çalap* ile karşılandığı görülmektedir (Topaloğlu, 1995, s. 411).

Dikkat çeken başka bir husus da İslâmî devirin ilk eserlerinde Türkçe terimlerle birlikte nadir de olsa Arapça asıllarının da kullanılmasıdır. Karahan bunu çeviride hassasiyet olarak görmüştür: "Bir kısım adlar ise hem Arapça asıllarıyla hem de peşinden Türkçe açıklamasıyla yazılmıştır. Türkçe anlam verilmesine rağmen, Arapça asıllarının da çeviride yer almasından, çeviricinin bu sözcüklerin çevirisinde temkini elden bırakmadığını anlıyoruz: *basîr turur körer* 'basirdir görür' (el-Basîr). *bâtın (bilür ve köngüldekini bilür ve halklar sırrın, kim ne sandukın bilür ve lîkin köngül birle bilmek anğa reva yok)* (el-Bâtın)" (Karahan, 2017, s. 149). Bu durumu bir süreç olarak da görebiliriz. İlk zaman terimlerin her iki şekli de kullanılarak yeni terimlere halkın aşinalığı sağlanmış, zamanla halk tarafından rahatlıkla anlaşılmaya ve kullanılmaya başlanınca Arapça Tanrı adlarının asıl şekilleriyle yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Burada İslâmiyete bayraktarlık yapmaya başlayan bir milletin şemsiye bir dil oluştururken ortak nokta olan dinî terminolojiyi aslı ile kullanma ve ortak bir ümmet dili oluşturma çabası da göz ardı edilmemelidir. "Kuran-ı Kerim'i Türkçeye ilk tercüme edenlerin yöntemlerinden biri de herhangi bir kavramın Arapça veya Farsçadaki karşılığı ile buna karşı oluşturulan Türkçe kelimenin bir arada, bir tekrar gibi kullanılmasıdır. Böylece o terim veya kavramın insanlar tarafından daha rahat anlaşılması sağlanmıştır" (Deniz, 2019, s. 1008). Örneğin KB'de baskın olarak *Tanrı*, *Ugan*, *İdi*, *Bâr*, *Bir*, *Törütgen* gibi Türkçe Tanrı adları tercih edilmiş, oldukça nadir de olsa *İlah(i)*, *Mevlâ*, *Rab*, *Rahim*, *Rahman* gibi Arapça Tanrı adları da kullanılmıştır. "KB'de 'bayat' kelimesi genel itibarıyla 'Tanrı, Allah' kavramı karşılığında kullanılmış olup bu anlamda kullanılan diğer kelimelere göre kullanım sıklığı en yüksek olanıdır: *Bayat* 378 yerde, *İdi* 102 yerde, *Tengri* 41 yerde, *Rab* 16 yerde ve *Ugan* ise 9 yerde geçmektedir. *Bayat* kelimesinin geçtiği bu 378 yerdeki bağlamda 'Kadim, el-Evvel' anlamı değil, 'Allah, Tanrı' anlamı ön plana çıkmaktadır. Basmelenin Türk diline nazım olarak ilk çevirisi kabul edilen Kutadgu Bilig'in ilk beytinde de bu açıkça görülmektedir" (Öztürk, 2022, s. 555). Müelliflerin Türkçe dinî terimlerin yanında nadir de olsa Arapça asıllarını da kullanmış olmaları onların dinî terminolojiyi iyi bildiklerini, ancak halkın anlayacağı bir dil kullanma hassasiyeti gösterdiklerini, dinî terimleri halka yavaş yavaş öğretmeye çalıştıklarını göstermektedir. Aşağıdaki beyitlerde KB'de Türkçe dinî terminolojinin yanı sıra Arapça dinî terminolojinin de kullanıldığı görülmektedir.

Künün yemedi kör tünün yatmadı / seni koldı **rab**da adın kolmadı (KB 38)

İlâhi küdezigil meniñ köñlümi / sevüg savçı birle kopur kopğumu (KB 47)

Üküş kıldım emdi saña men yazuk / seniñ **rahmetiñde** bu yazuk az ok (KB 3775)

Yazukum telim erse **rahmet** me bar / anı kıl meniñ birle sendin yarar (KB 3777)

Bayat berse izzin yok ol ğâyeti / üküş **rahmet** içre özün râhati (KB 5239)

Yâ **rab** yarlıkâğıl kamuğ mü'miniğ / telim **rahmetiñdin** tükel turğura (KB 6644)

Eski Türkçeden bu yana kullanılmakta olan Tanrı sözcüğü, İslâmî devirden sonra da Arapça ve Farsça Tanrı adlarıyla birlikte kullanılmaya devam etmiştir.

Tarihi kaynaklarda *teğri* ile birlikte, ‘Tanrı’ kavramını ifade etmek üzere sık kullanılan sözcüklerden biri olan *Bayat*’a (bk. Clauson 1972) DLT’de Arapça *Allah* karşılığı verilmiştir (bk. Dankoff 1985). Modern Türk dillerinde, Batı Oğuzcası dışında, görülmeyen *Bayat* için TS’de Allah’ın ‘Kadim’ sıfatı karşılığı açıklaması yer alır. Ancak *Bayat*, KB’de Tanrı’nın *Qadim* ve *Evvel* sıfatlarını vurgulamaktan çok, doğrudan ‘Allah/Tanrı’ karşılığındadır. KB’nin ilk mısraındaki *bayat atı birle*, Bismelenin de kısa biçimi olan Ar. *bismillâh*’tan veya bunun Farsça çevirisi olan be-ism-i hodâ’dan Türkçeye çevrilmiştir (Eker, 2006, s. 107).

Tanrı sözcüğü Karahanlı Türkçesinden EAT’ye kadar uzun dönem kullanıldıktan sonra Osmanlı Türkçesinden itibaren daha yaygın olarak *Allah*’ın kullanıldığı görülmektedir. “Nitekim XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Yûnus Emre’de ve ondan bir asır sonra Süleyman Çelebi’de Tanrı, Allah kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. XV. yüzyılın başlarında yapılan Satır Arası Kur’an tercümesinde *Allah* lafzı *Tanrı* kelimesiyle karşılanmış (bk. Muhammed b. Hamza, tür. yer.) ve bu kullanış bir asır kadar devam etmiştir. Ardından özellikle dinî metinlerde *Tanrı* kelimesinin yerini *Allah* lafzı almıştır” (Güngör H. , 2010, s. 571).

Türklerin İslâmî dönemin ilk eserlerinde Tanrı adlarına Türkçe karşılıklar bulma çabası yukarıda açıklanmıştır, ancak Türklerin ilk İslâmî eserlerle başlattıkları bu çabanın birkaç eserden sonra terk edildiği, zamanla Arapça asıllarının veya Farsçalarının tercih edilmeye başlandığı görülmektedir.

Eski inanışlara ilişkin kavramların toplum yaşamından çıkmasıyla birlikte bunlara ilişkin terimler de unutulur. Yeni inanış yeni kavramları ve bu kavramları karşılayan terminolojiyi de birlikte getirir. Bu nedenle İslâm kültürü içerisinde meydana getirilen eserlerde de eski inanışlara ilişkin kavramların yerini İslâmî kavramlar almış, eski inanışlara ilişkin kavramlar toplum yaşamından çıktığı için bunları karşılayan terimler de unutulmuştur (Önler, 2009, s. 189).

İslâmî dönemin ilk eserlerinde Türkçenin sözcük türetmedeki gücü görülmektedir. Dinî terimler halkın anlayabileceği şekilde Türkçe sözcük köklerden türetilerek oluşturulmuş, böylece halkın zorluk çekmeden anlayacağı bir dil kullanılmıştır.

Tanrı ve *Allah* hem Karahanlı Türkçesi döneminde hem de EAT’de kullanılmıştır. Yalnızca Orta Türkçe döneminde görülüp EAT’de görülmeyen Tanrı adları *Bayat*, *Ugan*, *İdi*; EAT’de görülüp de Orta Türkçede görülmeyen Tanrı adı ise *Çalap* (*Hak Çalap*, *Çalap Tanrı*) sözcüğüdür. İlk İslâmî eserlerde görülen Türkçe Tanrı adları kullanımından Arapça Tanrı adlarının yaygınlaştığı Osmanlı Türkçesi dönemine geçişte ara bir dönemi teşkil eden kullanım, EAT’de *Hak Çalap* (Hak Te’âlâ, Yüce Allah) dizisidir. Bu dizi Arapça *Hak/Hakk* (Tanrı, Allah, İlah) sözcüğü ile Türkçe *Çalap* (Allah) sözcüklerinden meydana gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu yapı da terkedilmiş, günümüzde de kullanılmakta olan *Hak Te’âlâ*, *Yüce Allah* dizileri yaygınlaşmıştır. Bu dizideki *Hak* (Allah) adında sıfatlaşma söz konusudur.

Amaç

Karahanlı Türkçesi döneminde ağırlıklı olarak Türkçe Tanrı adları kullanılırken EAT’de ise Arapça Tanrı adlarının yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Arapça - Türkçe karışımı bir öbek yapı olan

Hak Çalap dizisi dikkat çekmektedir. Bu çalışmada EAT'de her ikisi de müstakil kullanımda Allah anlamına gelen Arapça *Hak* ile Türkçe *Çalap* sözcüklerinin dizi oluşturmasıyla elde edilen *Hak Çalap* dizisinde *Hak* sözcüğünün sıfatlaşması ele alınmıştır.

Kapsam

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kur'an Tercümesi* (KT) Rayland Nüshası, *Kutadgu Bilig* (KB), *Divan-ı Lûgat-it Türk* (DLT), *Atabetü'l Hakayık* (AH) ve *Divan-ı Hikmet*'ten (DH), 14. yüzyıl EAT eserlerinden de *Süheyl ü Nevbahar* (SN), *Ferahname* (F), *Yusuf u Zeliha* (YZ), *Yunus Emre Divanı* (YED) ve üç farklı *Kıyasü'l Enbiya*'da Tanrı adları taranmıştır. EAT'de *Hak Çalap* dizisi daha çok erken dönem eserlerinde yer almaktadır, bu nedenle 14. yüzyıl EAT eserleri tercih edilmiştir. Ayrıca kıyaslamak amacıyla Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinde Tanrı adlarının kullanımına da bakılmıştır.

Yöntem

Karahanlı ve EAT metinlerinden elde edilen Tanrı adlarına ait bulguları içeren beyitler, beyit numaralarıyla birlikte hemen yanlarında belirtilmiş, bulgular üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Karahanlı Türkçesinde kullanılan Tanrı adları ile EAT'de kullanılan Tanrı adları arasındaki farklılık ortaya konmuş, yalnızca EAT'de tanıklanan *Hak Çalap* dizisindeki sıfatlaşma, örnek beyitler üzerinde gösterilmiştir.

Kavramsal çerçeve

Dilbilgiselleşme

Dilde bir sözcüğün zamanla yalnız başına yaygın olarak kullanılan anlamını ya tamamen kaybedip yeni bir anlam üstlenmesi ya da ilk anlamına ilaveten genellikle başka yapılarla dizi oluşturarak yeni anlamlar kazanmasına dilbilgiselleşme (grammaticalisation) denir. "Dilbilgiselleşme, bağımsız, sözcüksel bir dil birimin zaman içerisinde çeşitli kullanım özelliklerine göre bu bağımsızlığını kaybederek bağımlı duruma geldiği, dilbilgiselleştiği ve bağımlı, dilbilgisel bir birimin daha çok dilbilgiselleştiği süreci anlatmaktadır. Bu süreç bağımsız ve bağımlı birimlerin birbirleriyle olan ilişkiler açısından oluşmaktadır" (Can, 2017, s. 38). Dilbilgiselleşmede dizisellik veya dizisel bağlılığın ortaya çıktığını belirten Can (2017, s. 44) daha önce bağımsız olan birimin biçimsel ve anlamsal olarak kullanıldığı diziye tümüyle bağlı olmaya başladığını belirtir. Buna göre dizisellik birimin ait olduğu sözcük sınıfını belirtmektedir. Dilbilgiselleşme sürecinde birimin dizisini değiştirmesi söz konusudur. Burada alt dizilere doğru geçiş vardır. Can (2019, s. 376), birimlerin ait olduğu sözcük kategorisinin *büyük*, *ara* ve *küçük* kategori olmak üzere üçe ayrıldığını - büyük kategori > ara kategori > küçük kategori - buna göre büyük kategoride *isim* ve *filler* (açık, sözcüksel), ara kategoride *sıfat* ve *zarflar*, küçük kategoride ise *edat*, *bağlaç*, *yardımcı fiil* ve *zamirler* (kapalı, dilbilgisel) yer alır. Bu çalışmada ele alınan *Hak* sözcüğü müstakil kullanımlarda isim görevinde (büyük kategori), iken *Hak Çalap* dizisinde ise sıfatlaşarak orta kategoriye geçmiştir.

Dilbilgiselleşme aynı zamanda dilde çeşitli sebeplerle bir ihtiyaçtan sözcük ödünçleme, türetme yerine mevcut sözcüklere başka sözcüklerle birlikte yeni anlam yükleme sürecidir. Burada sözcükler arasında analogik bir bağ gerekir. EAT döneminde Arapça *Allahu Te'âlâ* (*Yüce Allah*) dizisi yerine eşgönderime sahip *Hak Çalap* dizisi oluşturulmuştur. Burada *Hak/Hakk* sözcüğü *Allah* anlamından ve *ad* görevinden uzaklaşarak *Te'âlâ* (*Yüce*) sıfatını karşılamaya başlamıştır. Her ikisi de metinlerde müstakil kullanımlarda *Allah* anlamına gelen *Hak/Hakk* ve *Çalap* sözcükleriyle, EAT'de *Allahu Te'âlâ* (*Yüce*

Allah) karşılığında *Hak Çalap* dizisi kullanılmıştır. Bu dizide iki sözcüğü de temel anlamlarıyla karşılayacak olursak şaşkınlık ifade eden *Allah Allah* yapısı elde edilir ki metinlerde böyle bir anlam kesinlikle yoktur. İkileme olduğu düşünülürse metinlerin çevirisine bakılınca böyle bir durumun da uygun olmadığı görülmektedir. *Hak Çalap* dizisi en fazla YED’de (6 beyitte 7 kez) tanıklanmıştır, ancak ilginç bir nokta da EAT’de yazılmış iki farklı Kısasü’l Enbiya (1-Kısas-1 Enbiya XIV. yüzyıl Bursa Kurşunluoğlu Kütüphanesi 141 numarada kayıtlı, 2- Kısas-1 Enbiya Salebi’nin Arapça olarak yazılmış eserinin çevirisi, 3- 14. yüzyıl Kısas-1 Enbiyâ’nın İsmet Cemiloğlu tarafından yayımlanmış nüshası) incelenmiş, bunların hiç birisinde *Hak Çalap* dizisi tanıklanmamıştır.

Bulgular ve tartışma

Aşağıda EAT metinlerinde dizi dışında müstakil olarak *Allah* anlamında kullanılan *Hak* ve *Çalap* sözcüklerinin kullanımları örneklendirilmiştir. Can, edatlarda dilbilgiselleşme için birimin eski görevinin de devam edebileceğini belirtir. “Birim edata dönüşmekle birlikte bir önceki aşaması olan sıfat, zarf veya zamir kullanımları devam edebilir ya da etmeyebilir, buna dil sistemi karar vermektedir” (Can, 2019, s. 376). Aşağıda EAT’de *Hak Çalap* dizisindeki *Hak* sözcüğünün müstakil isim olarak da kullanıldığı örneklerle tanıklanmaktadır.

‘Alem fahri muhammed mi’ rāca acıcağaz / **Çalap**dan diledüğü ümmetine azıkdur (YED 79a-3)

Hakdan irer dürlü naşib cānlara / Olmazmış ka’ beye varmagıla (YED 161b-5)

Zihî kâdir ü hikmet issi **Çalap** / Ki her birine ol virür rızkı he (SN 2946)

Nite kim sevindürdi üşte beni / Sevindüre **Hak** rahmetinden anı (SN 4698)

Uşbu iş kim geldi saña eyle bi / Bundan ötrü dur **Çalab’a** secde kıl (YZ 123)

Gelün imdi terk edün siz bu butı / **Hakk’a** kılun kulluğu dün gün katı (YZ 262)

Bunlara hiç rahmet itmez ol **çalab** / Tevbe kılmazsa nice kalsun taleb (F 1541)

Hak sana tevfik vire cennet vire / Tevfik ehli haşa kim mihnet göre (F 1541)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere müstakil olarak kullanılan *Hak* ve *Çalap* sözcüklerinin tamamı Allah anlamında ve sözcük türü olarak da isim görevindedir. Ancak aşağıda ise bu iki sözcüğün dizi oluşturmasıyla (*Hak Çalap*) anlamda ve işlevde bir değişiklik meydana geldiği, *Hak* sözcüğünün sıfatlaştığı görülmektedir. Bu örneklerde *Hak Çalap* dizisi isim tamlamasının tamlayanı (*Hak Çalabu* emri, *Hak Çalabu* zikri vb.), özne (*Hak Çalap* viribidi, *Hak Çalap* anı sever vb.), iyelik ekli seslenme (*Hak Çalabum* sencileyin yok) ve yer tamlayıcısı ile yüklem görevlerinde kullanıldığı (*Hak Çalap’dan* ‘inâyet ola, *Hak Çalab’dan* geldi ün vb.) görülmektedir. Aşağıda 14. yüzyıl EAT metinlerinde geçen bütün *Hak Çalap* dizileri örnek beyitlerle birlikte gösterilmiştir. Ayrıca örnek olması bakımından beyitleri günümüz Türkçesine çeviren Çiğa’nın çevirileri (Çiğa, 2013) hemen yanında köşeli parantez içinde verilmiştir (Diğer eserlerde günümüz Türkçesine çevirileri verilmediği için metinlere müdahale edilmemiştir). Örnek beyitlerde *Hak Çalap* dizisinin *Allahu Te’âlâ* dizisi ile eşgönderime sahip olduğu görülmektedir.

Şohbet cānı semirdür hem ‘aşıkuñ ‘ömrüdür / **Hak çalabu** emrile erenün himmetidir (YED 71b-3)

Gördüm gögün meleklerin her biri [bir] işdeyimiş / **Hak çalabu** zikrin ider incil ü hem kur’ân benem (YED 120b-1)

Hak çalabum Hak Çalabum sencileyin yok çalabum / Günâhlarımız yarlığa iy rahmeti çok çalabum (YED 126b-5)

Miskîñ yünus bu sözi gendüzinden eyitmez / **Hak çalap** viribidi sebâğın dilümüzde (YED 171a-5)

Kimde kim togruluk var **Hak Çalap** anı sever / İki cihâna yarar ol erün sermayesi (YED 197b-4)

- La'în indi öküze ahla azdurmağa / Siçek ile **Hak Çalab** öküzi elden kodı (YED 203a-2)
- Yatur inçiler bilmezem iy 'aceb / Anuñ ile neyleyiser **Hak Çalab** (SN 720) [Yatıp sürekli inliyor; **ey Allah'im**, onunla ne yapacağımı şaşardım]
- Düzüp koşup ısmarla nakkâşa hep / Ki oñarsun işlerini **Hak Çalab** (SN 792)[Her şeyi hazırlayıp Nakkaş'a emanet et ki **Cenâb-ı Hak** işlerini rast getirsin]
- Düşneredür **Hak Çalab** yârici / Kamu azmış işleri oñarıcı (SN 4890) [**Cenâb-ı Hak** çaresiz kalanlara yardım edicidir, bütün bozulmuş işleri düzelticidir]
- Meger **Hak Çalab**'dan 'inâyet ola / Ki birez girem bâri togrı yola (SN 5611) [Ancak **Cenab-ı Hak**'tan inayet olursa ki hiç olmazsa, biraz doğru yola gireyim.]
- Hak Çalab**'dan geldi ün en kuyuya / Otur anda kulluk eyle Tanrı'ya (YZ 113)
- Hak Çalab**'uñ kudreti gör n'eyledi / Saneme dil verdi şol-dem söyledi (YZ 435)
- Geçdi bir sâ'at yine kasd eyledi / **Hak Çalab** gör kudretinden n'eyledi (YZ 535)
- Geldi Cebre'ıl gerü eytdi aña / **Hak Çalab** üküş selâm eyler saña (YZ 657)
- Kanlı tonın getirdiler babama / Ağladı çok **Hak Çalab**'dan sabr uma (YZ 1123)
- Ol ki kuvvet size vermiş **Hak Çalab** / Vermedi heç kimseye ol ferd Rab (YZ 1231)
- Tanrı emriyle derile katına / **Hak Çalab** sora anuñ ümmetine (YZ 1422)
- Maksudını ruzi kılsun **Hak Çalab** / Maksudın kılsun sa'adet fera ü rabb (F 243)
- Kıl kana'at **Hak Çalab** virdüğine / Eylük irişdür elün irdüğine (F 520)
- İsteyene **Hak Çalab** 'ilmi virür / 'ilmile hem ol gişi cennet bulur (F 1666)
- Kudretin bildürdi sana **Hak Çalab** / imdi sen dahı hakkı kılğıl taleb (F 2075)
- Gitdi bir müddet bu resme işledi / neylesün ol **Hak Çalab** bağışladı (F 3234)
- Razı ol sığın kazadan tanrıya / ol kazayı **Hak Çalab** senden sava (F 4829)
- Altı gez yüzbin gişiyi **Hak Çalab** / anlara bağışladı kıldı sebep (F 5204)

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere *yüce*, *yüksek*, *âfi*, *cenâb* anlamındaki *Te'âlâ* sözcüğü yerine aynı anlamı ve işlevi yüklenmek üzere *Hak* sözcüğü kullanılmıştır. Günümüzde kullanılmakta olan *Allahu Te'âlâ* (Yüce Allah) dizisi yerine EAT'de *Hak Çalab* (Yüce Allah) dizisinin kullanıldığı görülmektedir.

Sözlükte 'yükselmek, bir şeyin üstünde bulunmak, şeref ve kudret sahibi olmak' anlamındaki **ulüv (alâ)** kökünden türeyen ve fi'l-i mâzî olan **teâlâ**, daha ziyade Allah lafzının ve Hak gibi ilâhî isimlerin geçtiği yerlerde tâzîm amacıyla kullanılmakta olup 'şan, şeref ve hükümranlığı yüce olsun' mânasına gelir; bu bağlamda 'kendi konumunun üstünde başka bir konumun bulunmaması' demektir. Karşıtı 'aşağıda bulunmak' anlamındaki **süfûl**dür... Burada Cenâb-ı Hak'a mecazen yükseklik izâfe edildiği ve O'nun noksanlıklardan tenzihinin yükseklığe benzetildiği kabul edilmektedir... İslâmî edebîn gereği kabul edilen bu ifadeler Allah'ın ismini anan müminlerin O'na karşı duydukları içten saygıyı yansıtmaktadır. Teâlâ Allah lafzıyla birlikte (teâla'llah) beğenilen bir şey karşısında 'mâşallah, ne güzel!' anlamında da kullanılır (Arpağuş, 2011, s. 206-207).

Kur'an'da Allah'ı yüceltmek üzere geçen Te'âlâ (En'âm sûresi (6/100) sübhânehû ve te'âlâ) ifadesi ile eşgönderime sahiptir. Farklı dönemlerde aynı ifade farklı dizilerle kullanılmıştır.

EAT'de Eski Türkçeden gelen Türkçe Tanrı adları (*Ugan*, *Bayat*, *İdi* vb.) yerine Arapça Tanrı adları yaygınlaşmıştır. Ancak Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça Tanrı adlarının daha yaygınlaştığı, hatta terkip şeklinde bile kullanıldığı görülmektedir. Örneğin EAT'de kullanılan *Çalab*, *Hak Çalab* (Allahu Te'âlâ / Te'âlallah) ve *Çalab Tanrı* dizileri Osmanlı Türkçesi döneminde tamamen terk edilmiş, bunların yerine Arapça asılları kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin aşağıya 17. yüzyıl Kısas-ı Enbiyası'ndan

(Karataş, 2013) örnek beyitler alınmış, burada Arapça Tanrı adlarının oldukça yaygın kullanıldığı açıkça görülmektedir.

O dem kalbime ilhâm kıldı **Kâdir** / Dilümden lutf-ı **Rahmân** oldu şâdır (KE 6)

Kulûba lutfım feyz ide **Rahmân** / Müyesser ide kullarına **Sübhân** (KE 11)

Umaram **Hak** kabul ide bu senâm / Deyeler lâ ilâhe illallâh (KE 21)

İrüp **yerhamüke Rabbük** nidâsı / Nice ta'zîm ider görün Hudâsı (KE 415)

Öztürk (2022, s. 554) YED'de *bir Tanrı* öbeğinde yer alan *Tanrı* sözcüğünün dizideki “bir” sözcüğü ile birlikte Budist dönemde bilinen anlamından farklı bir anlama dönüştüğünü belirtmektedir.

Bir kavram alanında çok önceden şekillenmiş bazı kelime veya kalıp sözlerde, daha sonraki dönemlerde göstereni aynı olduğu hâlde gösterileninde kısmi veya tamamıyla anlam değişimleri görülebilmektedir. Özellikle dinî terminolojide göstereni aynı olan kelimelerin gösterileni dönemine göre farklı içerikleri ifade etmektedir. Mesela hem Budist metinlerde hem de İslami metinlerde geçen Tengri, yükünç vb. kelimeler bu metinlerde içerik bakımından farklıdır. Anlam alanında ortaya çıkan bu farklılık yanıltıcı bir eş değerliğe sebep olur. Bu yanıltıcı durumu gidermek için bazen belirleyici, açıklayıcı ek veya kelime eklemeleriyle kalıplaştırılmış ifadelerle müracaat edilir. Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen ‘Bir Tanrı’ kalıp ifadesinde de, böyle bir anlamca uygunlaştırma, gösterilenin gösterenle özdeşleştirilmesi karşımıza çıkar (Öztürk, 2022, s. 554).

Öztürk (2022, s. 554) İslâmî dönemde Tanrı sözcüğü için yanıltıcı bir eş değerlik oluştuğunu, bu eş değerliği ortadan kaldırmak için Tanrı sözcüğünün (gösterilenin) belirginleştirilmesi amacıyla önüne tevhid inancını vurgulayan “bir” sözcüğünün getirildiğini, böylece eski Türklerdeki Tanrı inancından farklılığın ortaya konduğunu, vurgulandığını belirtmektedir. Buna benzer başka bir dizinin de EAT'de *Hak Çalap* dizisi olduğu söylenebilir.

Her kim bana agyârısa **Hak Tanrı** yâr olsun ana / Her kancaru varurısa bâğ u bahâr olsun ana (YED 13/1)

Çalap Tanrı'nun hâsî Hazret'e geçer nâzı / Peygamber'ün ‘âmusu Hamza pehlevân kamı (YED 396/9)

YED'in bir başka nüshasında (Tatçı, 1990) yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi müstakil kullanımlarda her ikisi de Tanrı anlamına gelen sözcüklerin, dizi içinde Allah'ı yüceltme, ululama maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle yalnız başına isim olan *Hak* ve *Çalap* sözcükleri dizide sıfat görevini üstlenmişlerdir.

EAT metinlerinde hem müstakil *Çalap* sözcüğü hem de *Hak Çalap* dizisi kullanılmıştır. Burada *Hak*, müstakil kullanımlarda *Allah* anlamında, maksadın Allah'ı yüceltmek/ululamak olduğu *Hak Çalap* (Yüce Allah) dizisinde ise *yüce* anlamındadır. Aşağıdaki örnek beyitlerde *Çalap* sözcüklerinin müstakil kullanıldığı ve Allah anlamında oldukları görülmektedir.

'ışk bir ulu hıl'atdürür bir niçeye virür **Çalap** / bir niçeler kaldı mağrûm 'ışkdan haberdâr olmadı (YED 204b-5)

Çalapdan kamu hâcetüm şol ki sen / Benüm olasın u öküş yıl esen (SN 2033)

Okur-iken bilmiş-idi ol meğer / Yüsuf uñ görkin **Çalab** aña öger (YZ 110)

Sende kıl hayrumı yevmü'l-'aşure / Şek degüldür kim **Çalab** cennet vire (F 4923)

Yukarıda sırasıyla YED, SN, YZ ve F'den alınan örnek beyitlerde *Çalap* sözcüğünün yalnız başına *Allah* anlamında kullanılmışken, aşağıda sırasıyla yine aynı metinlerden alınan örnek beyitlerde ise *Hak Çalap* dizisinin Allah'ı yüceltmek kastıyla (*Yüce Allah* anlamında) kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple

aşağıdaki örneklerde *Hak* sözcüğü müstakil kullanımlarda olduğu gibi isim değil, dizi içinde sıfat görevini üstlenmiştir.

miskîn Yunus bu sözi gendüzinden eyitmez / **Hak Çalab** viribidi sebâğın dilümüzde (YED 171a-5)

Düşenleredür **Hak Çalab** yârici / Kamu azmış işleri ona (SN 4890)

Geçdi bir sâ'at yine kasd eyledi / **Hak Çalab** gör kudretinden n'eyledi (YZ 110)

Isteyene **Hak Çalab** 'ilmi virür / 'ilmile hem ol gişi cennet bulur (F 1666)

Yukarıda beyitlerde yer alan bütün *Hak Çalab* dizilerini günümüz Türkçesine *Yüce, Ulu (Âlî) Allah* olarak çevirmek daha uygundur.

Sonuç

Dilin en önemli özelliklerinden birisi sürekli devinim içinde olmasıdır. Bir dildeki sözcüklerin özellikle kültürel ve dinî yapının değişimine koşut bir şekilde değiştiği görülmektedir. Bu değişim ödünçleme, mevcut köklerden yeni sözcükler türetme, başka dillerden sözcük alma şeklinde olabilir. Bazı durumlarda da mevcut sözcüklerden dizi oluşturarak sözcüklerin kategori değiştirilmesi şeklinde de görülebilir. Yalnızca EAT metinlerinde tanıklanan *Hak Çalab* dizisinde hem kategori değiştirme (sıfatlaşma) hem de gösterilenin belirginleştirilmesi söz konusudur. Bu belirginleştirme *Allah* anlamının yanı sıra *gerçek* anlamına da gelen *Hak* sözcüğü ile sağlanmıştır. Çalab sözcüğünün İslâmiyet öncesi Tanrı anlayışından farkı ifade etmesi için önüne *Hak* (Allah) sözcüğü getirilerek (*Hak Çalab*, *Hak olan Allah*) İslâm inancının Tanrı anlayışını vurguladığı da anlaşılmaktadır. Dönem metinlerinden alınan örneklerde de görüldüğü üzere müstakil olarak da kullanılan *Hak* (Allah) ve *Çalab* (Allah) sözcüklerinin birleşiminden oluşan dizide *Hak* sözcüğü aslında isimken sıfatlaşmış ve *yüce, ulu, âlâ* anlamında kullanılmıştır. Dilin devinimi içerisinde Osmanlı Türkçesinden itibaren *Hak Çalab* dizisi de terkedilmiş, günümüzde Arapça aslı ile *Allahu Te'âlâ* veya Türkçe sıfat tamlaması şeklinde *Yüce Allah* dizileri yaygınlaşmıştır. Dönem eserlerinde *Kadir Çalab* dizisi de görülmektedir, bu dizide Kadir Güncel Türkçe Sözlük'te de geçtiği gibi "Arapça kâdir 1. *sıfat* Güçlü, gücü yeter, erkli: 2. *sıfat, din bilgisi* Her şeye gücü yeten (Tanrı)" sıfattır, Kadir Çalab dizisi içinde de sıfat göreviyle kullanılmıştır, burada bir kategori değiştirme söz konusu değildir. Bu yönüyle *Hak Çalab* dizisinden farklıdır.

Kaynakça

- Arpaguş, H. K. (2011). Teâlâ. Dans H. K. Arpaguş, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 40, pp. 206-207). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Consulté le 08 05, 2022, sur <https://islamansiklopedisi.org.tr/teala>
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Boz, E. (2021). *Yunus Emre, Dîvan (Fatih Yazması)*. Ankara : Uzman Matbaacılık Yay.
- Can, M. (2017). Dilbilgiselleşme ve Edat Kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(26), pp. 37-67.
- Can, M. (2019). Dilbilgiselleşme Ve İkincil Edat Kavramı . Dans M. Can2, X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp. 371-380). Eskişehir : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Ciğa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Deniz, S. (2019). *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dinî Terimler* . Elazığ : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı.
- Eker, S. (2006). Kutadgu Bilig’de (teñri ‘azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(38), pp. 103 - 122.
- Erdoğan, İ. (2016). Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar. *Journal of Islamic Research*, 2(27), pp. 164-172.
- Güngör, H. (2010). Tanrı. Dans H. Güngör, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 39, pp. 570-571). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Consulté le 7 23, 2022, sur <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanri>
- Kaçalin, M. S. (2009). Sözlük. Dans *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 37, pp. 402-414). İstanbul: TDV.
- Karahan, A. (2017). Karahanlı dönemi Türkçe Kur’an çevirilerinde Allah’ın ad ve sıfatları hakkında. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(XLI/ -Bahar), pp. 127-156.
- Karataş, A. (2013). *Kıyas-ı Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Hindî Mahmûd* . İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları .
- Ölmez, M. (2005). Türkçede Dini Tabirler Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*(15), pp. 213-218.
- Önler, Z. (2009). Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(16), pp. 187-197.
- Öztürk, R. (2011). Kutadgu Bilig’de Geçen "Bayat" Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı. *Dil Araştırmaları*, pp. 23-34.
- Öztürk, R. (2022). Rıdvan Öztürk 2 Yunus Emre’de “Bir Tanrı” Kalıp İfadesi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, XIX(74), pp. 553-560.
- Şahin, H. (1993). *Ferah-nâme (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*. Malatya : İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Taş, İ. (2010). *Yûsuf ve Zeliâ* . Ankara : T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Divanı- İnceleme* . Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları .
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. Dans B. Topaloğlu, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 11, pp. 404-418). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Consulté le 07 22, 2022, sur <https://islamansiklopedisi.org.tr/esma-i-husna>
- Üstüner, A., Erdoğan, İ. ve Deniz, S. (2020). Karahanlı Dönemi Eserlerinde Esmâ-i Hüsnânın Türkçe Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(50), pp. 23-46.

İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/>

TDV İslâm Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

Kur’ân ve Meâli https://kuran.gen.tr/enam-suresi-kuran-turkce-alfabeli-arapca?x=s_main&y=s_middle&kid=4&sid=6